

* „Lenin azt mondta, hogy az egyéni gazdálkodást folytató parasztság az utolsó tőkés osztály. Igaz-e ez a tétel? Igen, feltétlenül igaz. Miért minősítjük az egyéni gazdálkodást folytató parasztságot az

utolsó tőkés osztálynak? Azért, mert a két osztály közül, amelyekből társadalmunk áll, a parasztság az az osztály, amelynek gazdasága, a magántulajdonon és a kisárutermelésen alapszik.”

J. V. Sztálin

Észak-Bácska „utolsó tőkés osztálya” még a negyvenes-ötvenes évek fordulóján is életképes volt. Jellegadó, respektust keltő tényező a falusi társadalom életében, annak ellenére, hogy a nyomorgatás és sarcolás változatos formái akkor már évek óta hozzátartoztak a határ menti nagy- és óriásfalvak tanyás gazdáinak és üzlettel-földdel bíró tulajdonosainak mindennapjaihoz. Gazdasági erejük sem tört meg egészen, és a lejárató kampányok sem fogtak ki igazán rajtuk. Megtépázottságuk ellenére még mindig a *másik* alternatívát: a *polgárosulás* alternatíváját testesítették meg. Egy esélytelensége dacára is esetleg vonzó lehetőséget.

- Ez is rajta van a nemesítési és szaporítási listán?
- Ez az olajmagvas növény igen, de az a zsíros mákvirág csak gyom.

Közel volt még az az időszak, amikor a termékeny bácskai löszhát gazdasági erejét – a nagybirtokok: a borsodi és a katymári Latinovicsok birtokai, a Boncompagni-kastély körül kiépült korszallási uradalom mellett – ez a parasztvilágba gyökerezett gazdálkodó-vállalkozó középosztály biztosította. A falusi társadalom törzsét és fejlődési perspektíváit a múlt század első harmadában már nem az uradalmak birtokosai és bérlői, hanem a tanyás gazdák, falusi üzlettulajdonosok alkották. Terjeszkedő *nagycsaládok*, amelyek egy-egy

* Részlet a „Péntek volt és 23” Kitelepítések 1950-1953 között a Bács-Kiskun megyei határsávból c. füzetből. Budapest 2012. Írta és szerkesztette: Nagy Mária és Saád József. A kiadvány megrendelhető a telepesek@t-online.hu címről.

nagyközségben domináns, olykor községeket összekapcsoló, családi gazdálkodása, a szomszédos községek határában esetenként összeérő birtokai, rokoni alapon együttműködő érdekeltségei bírták a versenyt az uradalmakkal. Növekedési *dinamikájuk* tekintetében le is körözték azokat. Az *ősfoglalói öntudat* (a „bácskaiság”) hozzátartozott az urak – egy háború előtt megjelent díszkiadvány címét kölcsön véve: a „bácskai fejek” – azonosságtudatához. A velük nagyjából együtt telepített *törzsnépesség* soraiból kiemelkedett *közép- és kisbirtokos családok* otthonosság-tudatának ugyanez volt az alapja. Összetartásuk, munkabírást és alkalmazkodó készségük mintateremtőnek bizonyult a bácskai határ mentén. Munkaadókként is volt szerepük a falvakban, annak ellenére, hogy munkáltatói kapacitásuk általában nem állt arányban gazdasági erejükkel: amit és amennyit csak lehetett *családon belül* végeztek el. Tehetősebbé válván, nem mindegyik utódot kapcsolták a földhöz. A tanulás, foglalkozásváltás és következménye: a több lábbon állást segítő tagoltabb összetétel – a *kiválás* a paraszti létből – a múlt század negyvenes éveire már a családi stratégiák része volt. Akit viszont parasztnak szántak, annak mielőbb bele kellett szoknia-törnnie a paraszti munkakultúrába. ...

Munkák és napok

Cséplés. Dávod. 1940-es évek.

Madaras. 1950-es évek.

Dávod. Vége az aratásnak.

Bátmonostor. A kútra igyekezve. 1941.

Aratás a dávodi határban. 1940-es évek.

Kelebia határában. 1950-es évek

... Ha a bácskai nagycsaládok történetében a családtagok számára és a családi kapcsolatok sűrűségére, az építményekre, a kiépülésre, az ingatlanok és ingóságok mértékére és értékére, – a családi karrier-történetek *kereteire* összpontosítunk, akkor az erővel teljes növekedés-szövevényesedés és a térfoglalás dinamikája a szembetűnő. Ha a *kereteken belülre* tekintünk, akkor a családegységeket átható feszültségekre, generációs konfliktusokra, szexuális félresiklásokra, kitörési próbálkozásokra, párválasztási és egyéb kényszerűségekre *is* fény derül. Ezek a családi életvilágokból kivehető (személyes életutak szempontjából végül is legfontosabb) részletek és történések a sűrű kapcsolati hálóval átszótt családi keretekbe – az *egészbe* integrálódva – beleférnek, többé-kevésbé elfogadhatóként helyükre kerülnek, elintéződnék, ugyanakkor nemcsak jelzik az *átalakulás* elkerülhetetlenségét, hanem elő is mozdítják azt. A múlt század közepére családjaikban és vagyonukban megerősödött bácskai közép- és kisbirtokosok múltjában a növekedés és térfoglalás történetével együtt a tradicionális paraszti alapzat feltöredezésének és átstrukturálódásának története is követhető.

Bátmonostor. Lakodalmi készülődés. 1940-es évek. Hercegszántó. Mojzes-Horváth-Dara család.

Szembetűnő a *családon belüli státusváltás*. A birtokbővüléssel párhuzamosan évtizedről-évtizedre csökkent a paraszti életvitelben egyértelműen *bent maradt*, ugyanakkor növekedett a parasztvilágból többé-kevésbé *kiváló* (paraszti indíttatású)

családtagok száma. A nagycsaládokon belüli fiatalabb generációk mind gyakrabban mentesültek a földszerzés kötelezettségétől és a vele járó paraszti munkakényszertől. Pályájuk a továbbtanulás és a – gyakran családi gazdaságon belül hasznosított – szakmaváltás (kisiparos, kereskedő státus) felé vezetett. A gazdálkodás modernizálódásával összefüggő folyamat *befelé* és *kifelé* is következményekkel járt: a családshözvevények belvilága átalakulóban volt, miközben a családi gazdaságok tágabb környezeti pozíciója is sokat változott. A személyes életstratégiák kiteljesedését gátló, szűkösségre berendezkedett, nyers, paraszti életvilág szelődött, csiszolódott, nyitottabb lett. A tehetős családok jövőbeni jelentőségére utalt, hogy munkaadói készségük és gyakorlatuk, ezzel együtt foglalkoztatói potenciáljuk is, változóban volt. Voltak jelei annak, hogy a családon kívül legfeljebb alkalmi – nem ritkán patriarchális önkényeskedéssel terhelt – munkaadásról készek átállni az üzemszerű, rendezett foglalkoztatásra.

Mélykút. Hangya-sarok. 1930-as évek.

Az ország szovjetizálása ennek a paraszti alapzatú *polgárosodási-középosztályosodási folyamatnak* – a társadalomfejlődés alternatív lehetőségének – a kibontakozását akadályozta meg. 1945 után nyomban, a *proletarizálás* jegyében. A társadalmat alapjaiban átépítő, forradalmi radikalizmus – mint mindenütt – Felső-Bácskában is az uradalmakat bontotta szét először. A szó szoros értelmében. Birtokaik kisajátítása után a Latinovics család kastélyait kifosztották, jó esetben hasznosítva hagyták tönkremenni, rosszabb esetben a földdel tették

egyenlővé. Katymáron egy darabig a kastélypark tavára telepített kacsatenyészet jelezte, hogy valamikor kastély állt a tó közelében. A család bácsborsodi ágának kriptáját is feldúlták. A kisszállási Boncompagni-kastély jobban járt: 1946-ban – miután berendezéseit széthordták – iskola lett belőle. A mintagazdaságnak számító nagybirtokról a front átvonulásakor és utána vitték, ami vihető volt: a magtár, a jéggyár, a szeszgyár, a gőzmalom kifosztva került állami tulajdonba, a tenyészállatállománynak nyoma veszett. Az uradalmak birtokosai, bérlői, alkalmazott irányítói hamar odébb álltak.

A falusi-tanyasi társadalom törzsét alkotó gazdálkodó-vállalkozó családok szövevényeit a forradalmi átrendezés nehezebben tudta kikezdeni, jóllehet a veszélyeztetettség és perspektívátlanság léghőre és a bármikor ellenük fordítható brutális erőszak veszélye, a proletarizálás 1945-ös kezdetétől fogva körülvette őket. Bácska svábok és szlávok (főként bunyevácok) lakta nemzetiségi terület. A háborút követő első évben a legnagyobb csapás a németként büntetettek – többségükben jómódú, jelentős ingatlanvagyonot hátrahagyó családok – kitelepítése volt. Több nagyközségben – például Katymáron, Bácsalmáson – egész utcasorok, környékükön tanyák sokasága ürült ki ekkor. A felvidéki magyar családok

Tenyészbika eladás előtt. Hercegszántó, 1941.

áttelepítése 1947-ben, ha időlegesen is, konfliktusokat keltett, a szociális feszültségeket szította. A negyvenes évek végére generációk serdültek fel a tulajdonosi bizonytalanság légkörében, folyamatosan arra szocializálva, hogy az életkörülmények alakításának az *osztás* legkézenfekvőbb módja, a javakhoz való hozzájutás alapja a *társadalmi helyzethez rendelhető jogosultság*. A proletarizálás folyamatában döntő fordulatot hozott az 1948 után beindított

kuláklividalási kampány. Az ugyanekkor kialakult háborús állapot a jugoszláv-magyar határ mentén – így Bácskában is – 1950 júniusában katonai igazgatás alá vont övezet kialakításához vezetett.

A kuláktalanítást itt maradéktalanul végre kellett hajtani. A felszámolandó „utolsó tőkés osztály” mint birtokain *saját jogon, saját belátása* szerint gazdálkodó tulajdonos osztály ekkor már nem létezett. Családi kötelékeibe ágyazottan ugyanakkor továbbra is potenciális ellenségnek számíthatott. Az 1950. június 23-ával kezdődő kitelepítések Nagyikuntság, Hortobágy és Hajdúság kényszermunkatáboraiiba *családokat*, családok egy-egy szegmensét vették célba. Bácskában három év alatt többször ismételték meg az akciókat, jórészt az első alkalommal is érintett községekben, az otthon maradtak félelmeinek, feszélyezettségének állandósítására – mintegy háborús karbantartására – törekedve. Az egyes akciók hatását követő hatósági hangulatjelentésekből kitűnően, nem is eredménytelenül. *„Jelentem – olvasható egy hercegszántói tanácsi beszámolóban az első lecsapás után – hogy a faluban a kitelepítéssel kapcsolatban a lakosság még mindig erről beszél. Beszélgettem G. Gy-vel, aki elmondotta, hogy mindenki félelemmel van, mert senki sem tudja, hogy kit visznek el. Valamikor régen, amikor a községünkben kolera járvány volt, esti órákban az emberek egymástól elbúcsúztak, mert nem tudták azt, hogy reggel életben maradnak-e. Most is az emberek elbúcsúznak egymástól, mivel nem tudják, hogy reggelig nem fogják-e kitelepíteni.”**

* Jelentés a hercegszántói kitelepítéssel kapcsolatban. ABTL, Hercegszántó Község Objektumdosszié. O-9553/1.